

Tilburg University

Zielzorg in het publieke domein. Over de legitimering van geestelijke verzorging

Gärtner, S.; de Groot, C.N.; Körver, J.W.G.

Published in:
Tijdschrift voor Theologie

Publication date:
2012

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Gärtner, S., de Groot, C. N., & Körver, J. W. G. (2012). Zielzorg in het publieke domein. Over de legitimering van geestelijke verzorging. *Tijdschrift voor Theologie*, 52(1), 53-72.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Zielzorg in het publieke domein

Over de legitimering van geestelijke verzorging

STEFAN GÄRTNER, KEES DE GROOT, SJAAK KÖRVER

‘We kunnen op haar [de ziel] rekenen wanneer we nergens zeker van zijn, maar alles willen weten.’¹

Inleiding

Sinds de jaren zeventig kennen we in Nederlandse ziekenhuizen het tamelijk bijzondere fenomeen van geestelijke verzorging. Later werden ook in andere contexten bestaande functies omgedoopt tot ‘geestelijk verzorger’ of gecreëerd. Professionals die doorgaans óók priester, pastoraal werk(st)er, predikant, rabbijn, humanistisch raadsman/-vrouw, imam of pandit zijn, bieden zowel in zorg- als staatsinstellingen begeleiding bij bestaansvragen. Ze worden betaald uit publieke middelen: in de zorg vooral uit AWBZ-gelden, in leger en gevangenis uit de budgetten van de ministeries. Ze functioneren als werknemers binnen hun instellingen, maar zijn (meestal) gezonden vanuit een levensbeschouwelijk genootschap en daaraan verantwoording schuldig. Deze zielzorg in het publieke domein is een erfenis van de verzuiling. Zorginstellingen waren veelal opgezet vanuit een levensbeschouwelijke achtergrond: ordes, congregaties en diaconessen. De geestelijke van de betreffende stroming had een functie in de instelling als bestuurder, liturg en zielzorger. Met de professionalisering van het pastorale beroep en het losser worden van de band tussen instellingen en confessie veranderde hun rol. De geestelijk verzorgers verbonden zich meer met de instelling en minder met het kerkelijk instituut. Dat instituut kwam op een grotere afstand te staan. De zielzorg, nu minder opgevat als bediening van de sacramenten of als verknogding en meer als counseling, kwam centraal te staan in de beroepsop-

¹ Wisława Szymborska, ‘Enige woorden over de ziel’, uit: W. SZYMBORSKA, *Het moment: Gedichten*, Amsterdam 2004, 26-27.

vatting. In de jaren zeventig van de vorige eeuw vormden rooms-katholieke pastores, predikanten en later ook humanistisch raadslieden Diensten Geestelijke Verzorging en een gemeenschappelijke beroepsvereniging (Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen).² Deze geestelijke verzorging werd, eerst in ziekenhuizen, later in andere zorginstellingen, een pluriforme levensbeschouwelijke dienst die door de instelling werd aangeboden. Ook niet-confessionele instellingen kozen in de voorbije jaren dikwijls voor een dergelijke op professionaliteit en niet zozeer op confessionaliteit gebaseerde geestelijke verzorging als een weloverwogen aanvulling op hun zorgaanbod.

Fungeerde de term ‘geestelijk verzorger’ aanvankelijk als overkoepelende aanduiding voor diverse religieuze en levensbeschouwelijke specialisten, tegenwoordig treedt deze ook naar voren als primaire beroepsaanduiding en presenteren zich geestelijk verzorgers die in het geheel niet gebonden zijn aan een of ander genootschap. Wat dit betreft, is er in Nederland een belangrijk verschil tussen de zorgcontext en de staatscontext. In de staatscontext (defensie en justitie) domineert de religieuze binding als organisatie- en legitimatieprincipe.³ Hier zijn geen geestelijk verzorgers zonder zeggende instantie. Iedere geestelijk verzorger is ook zielzorger vanuit een bepaalde stroming. De geestelijk verzorger ontleent zijn of haar positie aan het beschikbaar zijn voor de militairen en gedetineerden bij het uitoefenen van hun vrijheid van godsdienst, ook al is de legeraalmoezenier er niet alleen voor de katholieke soldaten en de gevangenispredikant er niet alleen voor protestantse gedetineerden. De traditioneel aanwezige genootschappen ondervinden hier steeds meer concurrentie van andere stromingen, met name de islam. Maar het principe van georganiseerd pluralisme blijft overeind.

In de zorg domineren eerder organisatie en legitimatie van de geestelijke verzorging op basis van de merites van de geestelijke verzorging zelf. De confessionele identiteit staat minder op de voorgrond; er zijn in de Nederlandse context zelfs zogenaamde ongebonden geestelijk verzorgers te vinden. En hier zet een trend in om geestelijke zorg te verdedigen vanuit de veelal als ‘holistisch’ aangeduide zorgvisie, eerder dan als een service die geleverd wordt vanuit religieuze of humanistische instanties. Maar ook hier steunt de plicht van zorginstellingen om geestelijke verzorging aan te bieden op het recht op godsdienstoefening.⁴ Heldere formele regelingen faciliteren

² J. DOOLAARD, *Nieuw handboek geestelijke verzorging*, Kampen 2006, 23-100.

³ Voor geestelijke verzorging bij politie — in opmars — lijkt dit niet te gelden.

⁴ De *Kwaliteitswet Zorginstellingen* uit 1996 maakt deel uit van het Nederlandse gezondheidsrecht en verplicht zorginstellingen om verantwoorde zorg te bieden en de kwaliteit van de zorg systematisch te bewaken en te

verbeteren. In artikel 3 is deze zinsnede opgenomen: ‘Voor zover het betreft zorgverlening die verblijf van de patiënt of cliënt in de instelling gedurende ten minste het etmaal met zich brengt, draagt de zorgaanbieder er tevens zorg voor dat in de instelling geestelijke verzorging beschikbaar is, die zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de patiënten of cliënten’.

een praktijk die zich aan dit soort onderscheidingen weinig gelegen laat liggen. Regelingen die beter aansluiten bij de praktijk van geestelijke verzorging die wordt ontvangen naar behoefte zijn er nog nauwelijks. Her en der wordt daar wel mee geëxperimenteerd: het intra- en extramuraal aanbieden van geestelijke verzorging gefinancierd vanuit de Zorgverzekeringswet, de Wet Maatschappelijke Ondersteuning of ziektekostenverzekeringen.

Juist de situatie in de zorg staat bloot aan kritiek van kerkelijke zijde. Zijn degenen die namens de kerk optreden nog wel bezig met zielzorg zoals de kerk dat verstaat en beoogt? De opkomst van ongebonden geestelijk verzorgers toont de realiseerbaarheid van een alternatief waarvan aantrekkingskracht uitgaat. Tegelijk lokt dit initiatief een sterkere profilering uit van degenen die geacht worden wél gebonden te zijn. Terwijl er van hieruit dus een tendens naar confessionalisering is, doet zich binnen de beroepsgroep (ook) een tendens naar professionalisering voor. De beroepsgroep beoogt vanouds ‘ambt’ en ‘professie’ bijeen te houden, maar individuele beroepsbeoefenaars blijken zich over het algemeen of op een ambtelijke of op een professionele identiteit te oriënteren.⁵ In de praktijk doet zich dus een knelpunt voor tussen ambt en professie.

Wanneer nu de religieuze instellingen zouden besluiten om hun handen van de geestelijke verzorging af te trekken, valt de juridische bodem onder geestelijke verzorging weg. Dit wijst op het publieke belang van de opstelling van de kerken. In dit artikel nemen we als casus de (nu nog) omvangrijkste ‘leverancier’ van geestelijk verzorgers: de Rooms-Katholieke Kerk. Hoe legitimeert zij haar vanouds sterke positie in de publieke sector van de zorg, tegen de achtergrond van het verschuivende religieuze landschap en de voortgaande professionalisering en institutionalisering van de zorg als geheel en de geestelijke verzorging in het bijzonder? Is deze legitimering overtuigend? En in welke richting zou naar aanvulling of alternatieven kunnen worden gezocht?

A

Herkenbaar katholiek?

Aanleidingen om de rooms-katholieke visie op categoriaal pastoraat in zorginstellingen te verhelderen zijn er te over: pastoraal werkers die voorgaan in kerkdiensten die zich in vrijwel niets onderscheiden van een eucharistieviering; ziekenhuizen die in naam nog het predicaat ‘katholiek’ voeren, maar tegelijk een uitgewerkt protocol voor euthanasie hanteren (waar uitgerekend de katholieke geestelijk verzorger een sleutelrol in heeft); een protestantse

⁵ W. SMEETS, *Spiritual Care in a Hospital Setting: An Empirical-theological Exploration* (Empirical Studies in Theology, 13), Leiden etc. 2006.

geestelijk verzorger die aan een bewoner van katholieke huize de ziekenzalving toedient; de aanstelling van katholieke geestelijk verzorgers zonder aandacht voor de kerkelijke zending; de verdeling van geestelijk verzorgers over afdelingen, in plaats van over leden van een bepaalde gezindte. Het zijn doornen in het oog van de Nederlandse rooms-katholieke bisschoppen. Op 10 september 2010 werden op de website van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland drie beleidsdocumenten gepubliceerd die deze praktijken (nogmaals) veroordelen en de regelgeving op deze terreinen aanscherpen binnen een kader dat de katholieke geestelijke verzorging krachtig fundeert en verdedigt. Samen vormen de drie documenten de interim-rapportage die twee auteurs uit de wereld van de katholieke geestelijke verzorging (defensie en justitie) uitbrachten aan de Nederlandse bisschoppenconferentie om te komen tot een 'vademecum' voor het categoriaal pastoraat. De titel luidt telkens *Herkenbaar en betrouwbaar pastoraat*.⁶

Aan de hand van het rapport over categoriaal pastoraat in zorginstellingen onderzoeken we de strategie die de Nederlandse bisschoppen ten aanzien van de geestelijke verzorging innemen. Deze invalshoek is zeer geschikt, want de documenten dienen het categoriaal pastoraat naar binnen en naar buiten toe als herkenbaar en betrouwbaar te verantwoorden. We geven daarom eerst een kort overzicht over de totstandkoming en de inhoud.

1

PUNTEN VAN AANDACHT

Een consistent bisschoppelijk beleid ontbreekt in de zorgsector al jaren en de contacten tussen deze sector en de bisschoppen zijn niet structureel, in tegenstelling tot de sectoren justitie en defensie. Daar bestaat een duidelijke organisatorische en hiërarchische lijn tot de bisschoppenconferentie in de vorm van een ordinariaat in de krijgsmacht en een hoofdaalmoezenier bij justitie, en is het beleid duidelijker vastgelegd. Bij de totstandkoming van het rapport was de rooms-katholieke geestelijke verzorging uit de zorgsector nauwelijks betrokken. De auteurs (wetenschappelijk medewerker van de Dienst Rooms-Katholieke Geestelijke Verzorging bij de Krijgsmacht, respectievelijk toenmalig hoofdaalmoezenier bij Justitie, en bijzonder hoogleraar 'Vraagstukken van geestelijke verzorging bij de Krijgsmacht') zijn bij-

⁶ De volledige titel van het interim-rapport voor de zorgsector luidt: M. KRONEMEIJER/A.H.M. VAN IERSEL, *Herkenbaar en betrouwbaar pastoraat: Interim rapport aan de Nederlandse bisschoppenconferentie voor de totstandkoming van een vademecum voor het categoriaal pastoraat in de zorgsector*, z.p.

2010. <rkkerk.nl/media/www_inter-ned_nl/overige%20publicaties/herkenbaar%20en%20betrouwbaar%20zorg.pdf> [Hierna: HBPZ]. Weliswaar betreft het een interim-rapport, maar aangezien het publiek gemaakt is, is discussie en dialoog daarover zeker mogelijk.

gestaan door een commissie waarin de geestelijk verzorgers bij justitie en de krijgsmacht op het hoogste niveau zijn vertegenwoordigd, maar de instantie die de katholieke geestelijk verzorgers in zorginstellingen vertegenwoordigt, ontbreekt: de katholieke sector van de VGVZ.⁷ In die zin kan het een *top-down* rapport worden genoemd.

De speciale aandacht voor de zorgsector blijkt vooral uit de paragrafen over kerkelijke zending, liturgie en bijzondere moraal. De *kerkelijke zending* is zowel bij justitie als bij de krijgsmacht in een strakke procedure gestandaardiseerd. Dit is in de zorg niet het geval. De bisschoppen achten het betreuenswaardig dat de kerkelijke zending in de zorg veelal als een formaliteit wordt beschouwd. Ze zetten een aantal argumenten op een rij, die suggereren dat hierdoor aan ouderen en stervenden de juiste pastorale bijstand wordt onthouden, er inbreuk wordt gemaakt op de gewenste klantgerichtheid, de kwaliteit van de zorg kan worden aangetast, en de identiteit van de katholieke zorginstelling wordt geloofchend.⁸ Daarom dient kerkelijke zending weer serieus genomen te worden.

De huidige *liturgische praktijk* in zorginstellingen wordt getypeerd met enkele kritische beoordelingen: dat oecumenische vieringen het oecumenisch reflectie- en ontmoetingsproces stilleggen en dat het in sommige instellingen schort aan respect bij het uitreiken en bewaren van de eucharistische gaven.⁹ Onder andere om de sacramentenbediening te waarborgen, is samenwerking met priesters in de regio nodig. Met deze regionalisering komt de inrichting van liturgische taken op grotere afstand tot de organisatie van de lokale instelling te staan.

Het rapport gaat uit van een strikte interpretatie van de *Kwaliteitswet Zorginstellingen*: zorginstellingen dienen katholieke geestelijke verzorging te garanderen als patiënten, cliënten of bewoners daartoe verzoeken, en deze geestelijke verzorging dient strikt volgens door de bisschoppenconferentie vastgestelde richtlijnen plaats te vinden.¹⁰ Geestelijk verzorgers moeten in de afweging van de wensen en verlangens van pastoranten, instelling en geloofsgemeenschap op de eerste plaats loyaal zijn aan de kerk,¹¹ op basis van de veronderstelling dat alleen wat de kerk onder categoriaal pastoraat

7 Wel in de commissie zat een voormalig hoofd van een pastorale dienst in een ziekenhuis, R.M. Mascini, diaken van het bisdom Haarlem, en voormalig president van het *International Diaconate Centre*. De bisschop van Haarlem, J. Punt, is referent van de bisschoppenconferentie voor het categoriaal pastoraat.

8 HBPZ, 29.

9 HBPZ, 43 en 44.

10 Deze kwaliteitseis betekent niet dat elke instelling een geestelijke van elke godsdienst of denominatie dient aan te stellen. Er kunnen ook afspraken gemaakt worden met geestelijk

verzorgers uit de regio. Er dient dus wat betreft geestelijke verzorging 'een adequaat, pluriform en voldoende aanbod van de kant van de instelling' te zijn. Zie J.J. REBEL, 'Geestelijke verzorging en wetgeving', in: *Nieuw handboek geestelijke verzorging*, red. J. Dool-aard, Kampen 2006, 109. De interpretatie van de begrippen 'adequaat, pluriform en voldoende' is in belangrijke mate aan de zorginstelling zelf, uiteraard onder toezicht van de Inspectie voor de Gezondheidszorg.

11 HBPZ, 42.

verstaat 'kan gelden als passende geestelijke verzorging van de rooms-katholieke Kerk, dus als passende geestelijke verzorging aan rooms-katholieken'.¹² Hoewel deskundigheid, tact en aanpassingsvermogen in het categoriaal pastoraat vereist zijn, is wat onderstreept wordt de regelgeving met betrekking tot oecumenische vieringen, samenwerking met vrijwilligers, priesters, en de verschillende sacramentele bedieningen. In dit kader wordt ook gezinspeeld op de mogelijkheid van een landelijk hoofdaalmoezenier voor de zorgsector (analoog aan justitie en defensie).

Wat de *bijzondere moraal* in de zorgsector betreft, worden een aantal kerkelijke documenten aangehaald waarin de kerk haar standpunten op dit terrein uiteen heeft gezet. Centraal uitgangspunt is dat het leven altijd een goed is en een intrinsieke waarde heeft. 'Het moet in stand worden gehouden, tenzij dat ongeproportioneerde consequenties heeft.'¹³ Geestelijk verzorgers mogen geen enkele rol spelen bij euthanasie, suïcide of actieve levensbeëindiging zonder verzoek van de betrokkene, wel in het kader van palliatieve zorg ter voorbereiding op een natuurlijke dood. Bijzondere aandacht is er voor het grijze gebied rond pijnstilling. In het benoemen van dit soort kwesties zou de bijzondere meerwaarde van werkers in het categoriaal pastoraat liggen.

2

EVALUATIE

Het rapport zet dus algemeen in op een verscherpte toepassing van geldende regels. Daarbij worden enkele goede inschattingen gemaakt van het werk en de systemische voorwaarden van deze specifieke vorm van pastoraat. Voorbeelden hiervan zijn de rol van de marktwerking in de zorg, de betekenis van fundamentele contingentie-ervaringen en de verhouding tussen het categoriale werkveld en het basispastoraat. Opmerkelijk weinig klinkt echter door vanuit de praktijk van de geestelijk verzorgers zelf. Deze zijn vooral ontvangers van de kerkelijke boodschap. Toch zijn ook zij op zoek naar manieren waarop de christelijke/katholieke tradities kunnen bijdragen aan de omgang met de voor pastoranten relevante en urgente vragen binnen een sterk ontkerkelijkt maar religieus/spiritueel geïnteresseerd veld.¹⁴

In nauwere aansluiting op de praktijk zijn modellen in ontwikkeling die de verhouding tussen kerk en geestelijk verzorgers zouden kunnen specificeren. Het is bijvoorbeeld mogelijk de geestelijke verzorging in het categoriaal pastoraat te zien als een voorhoede, als de *avant-garde* van de kerk, die

¹² HBPZ, 5.

¹³ HBPZ, 55.

¹⁴ Vgl. E. BORGMAN, 'Handelen als gewijden: Kansen en opgaven voor het pastoraat in de

huidige religieuze context', in: *Een eigen charisma: 40 jaar pastoraal werk(st)ers*, red. T. Beugelsdijk/N. Bulter, Nijmegen 2010, 61-71.

in staat is te verkennen welke religieuze of spirituele vragen mensen heden ten dage stellen in de confrontatie met contingentie-ervaringen.¹⁵ Of als een grensganger tussen kerk en samenleving, wetenschap en geloof, huidige tijd en traditie, tussen pastoraat en geestelijke verzorging. Op deze grens ontstaat ruimte en creativiteit, en kan theologie werkelijk gedijen.¹⁶ Vergelijkbaar is de excentrische gesprekspartner die vanaf de rand beter ziet wat er wezenlijk speelt in een moderne zorginstelling en die als zodanig gesprekspartner kan zijn voor alle betrokken partijen.¹⁷ Andere modellen zijn de religieuze virtuoos die een voorbeeldfunctie kan bekleden voor postmoderne mensen die ‘elementair virtuoos’ zijn,¹⁸ en de participant, die volledig deelt in het alledaagse leven vanuit de vooronderstelling dat alles met iedereen samenhangt.¹⁹

Het is wat ons betreft hard nodig om vanuit een ander, minder reactief of defensief perspectief naar inhoud en positie van geestelijke verzorging te kijken. Dit geldt voor de bisschoppen die de geestelijke verzorging vooral benaderen vanuit de kerkelijke wet- en regelgeving ten aanzien van sacramenteel handelen, oecumene, ambt en moraal. Het geldt ook voor geestelijk verzorgers die hun professionele legitimatie vooral vinden in de individuele interactie met de pastorant en deze vorm van legitimatie en professionaliteit niet in overeenstemming kunnen brengen met ambt en zending.²⁰ Wanneer de bisschoppen wat meer waardering zouden uiten, en geestelijk verzorgers wat meer blij zouden geven van zelfbewustzijn en een op professionaliteit gebaseerde ambtstheologie, ontstaat er ruimte om te zoeken naar concrete antwoorden op de complexe vraagstukken waar katholieke pastores in de seculiere setting van de zorg voor staan.

3

VERANTWOORDEN IN PLAATS VAN VOORSCHRIJVEN

Ook ten opzichte van andere gesprekspartners in de zorg, met name de besturen van instellingen, nemen de bisschoppen met dit rapport een voorschrijvende houding in. De wereld van de zorg (beleidsmakers, raden van

15 M.B. TER BORG, *Waarom geestelijke verzorging? Zingeving en geestelijke verzorging in de moderne maatschappij* (Geestelijke volksgezondheid, 2-56), Nijmegen 2000, 80.

16 Vgl. T. VAN KNIPPENBERG, *Grenzen: Werkplaats van pastoraaltheologen* (Rede in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de pastoraaltheologie aan de Theologische Faculteit Tilburg), Kampen 1989.

17 Vgl. J. CORVELEYN, ‘Gedachten van een psychotherapeut over de geestelijke verzor-

ging van ernstig psychiatrisch gestoorde mensen’, in: *De psycholoog kijkt niet in de ziel: Thema's uit de klinische godsdienstpsychologie*, red. J. CORVELEYN, Tilburg 2003, 37-55.

18 Vgl. M. HOCHSCHILD, *Religion in Bewegung: Zum Umbruch der katholischen Kirche in Deutschland*, Münster 2001, 129-130.

19 Vgl. B. MCCLURE, *Moving Beyond Individualism in Pastoral Care and Counseling: Reflections on Theory, Theology, and Practice*, Eugene 2010.

20 Vgl. SMEETS, *Spiritual Care in a Hospital setting*.

bestuur, management) wordt wel als een serieuze gesprekspartner gezien, maar er wordt niet gesproken vanuit een model van samenwerking op gelijk niveau. Er wordt niet zozeer gezocht naar de bijdrage die de christelijke/katholieke tradities aan de zorg kunnen leveren, maar gevraagd om respect voor de unieke positie van de katholieke geestelijke verzorging. Het belang van dialoog wordt daarmee gering.²¹ Wel verwachten de bisschoppen, op basis van hun interpretatie van de *Kwaliteitswet Zorginstellingen*, dat overheid en raden van bestuur voldoende ruimte vrijmaken voor geestelijke verzorging en deze ook financieren. Over de inhoudelijke invulling van deze ruimte willen de bisschoppen zelf kunnen beslissen, zonder overleg met de andere spelers in het veld.

In dit standpunt is een bepaalde interpretatie van de scheiding tussen kerk en staat te herkennen, vergelijkbaar met wat in Duitsland geldt voor zogenaamde *Tendenzbetriebe*, waar de staat geen invloed mag uitoefenen op interne zaken.²² Een dergelijke opstelling staat haaks op de overlegcultuur in Nederland. Ze past ook niet bij het functioneren van professionele organisaties zoals zorginstellingen.²³ In dergelijke organisaties gaat het om samenwerking, verdeling en coördinatie van taken en oriëntatie op een gezamenlijk doel, zoals het zo goed mogelijk behandelen of verzorgen van patiënten, cliënten en bewoners. In een dergelijk kader vormen afstemming op en verantwoording naar medeprofessionals en naar de organisatie als geheel wezenlijke elementen. De bijdrage daarin van de geestelijke verzorging blijkt in de praktijk veelal welkom, terwijl in het interim-rapport in dit opzicht een veel minder positieve inschatting wordt gemaakt.

Zowel het gesprek met de geestelijk verzorgers als met de beleidsmakers in de verschillende sectoren zouden hierdoor moeilijker kunnen worden. Met andere woorden, de strategische en institutionele legitimatievormen kunnen onder druk komen te staan, waarbij *strategisch* duidt op het binnenperspectief (vanuit kerk en geestelijke verzorging naar de samenleving en wereld van de zorg) en *institutioneel* op het buitenperspectief (vanuit samenleving en wereld van de zorg naar kerk en geestelijke verzorging).²⁴ Beide perspectieven komen in de volgende paragrafen aan bod.

²¹ HBPZ, 16.

²² Een dergelijke opstelling kan ertoe leiden dat geestelijke verzorging niet geïntegreerd raakt in de zorginstelling maar hooguit wordt gedoogd. Vgl. voor de verschillende niveaus van integratie: G.T. VAN GERWEN, 'Geestelijke verzorging in instellingen van gezondheidszorg', *Praktische Theologie* 19 (1992) 467-482.

²³ Vgl. H. MINTZBERG, *Organisatiestructuren*, Amsterdam 2006; J. KÖRVER, 'Organisatie, het pastorale beroep en supervisie', in: *Supervisie in opleiding en beroep: Verzameling tijdschrift-*

artikelen uit de periode 1982-2002, red. W. Regouin/F. Siegers, Houten 2005, 117-132.

²⁴ Vgl. A.H.M. VAN IERSEL, 'De legitimering van geestelijke verzorging: Essay over de noodzaak van een meerdimensionale legitimatiestrategie van geestelijke verzorging', *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 13 (2010) 49; A.A. BOESCHOTEN/A.H.M. VAN IERSEL, 'De legitimatie van justitiepastoraat als geestelijke verzorging in inrichtingen van justitie', in: *Handboek justitiepastoraat*, red. A.H.M. van Iersel/J.D.W. Eerbeek, Budel 2009, 488-533.

De centrale theologische kwestie is op basis van welke inhoudelijke theologische gronden religie buiten de muren van de kerk, in het publieke domein te verantwoorden valt. Dit is een wezenlijke kwestie in relatie tot de legitimatie.²⁵ Het rapport laat in dit opzicht aan duidelijkheid niets te wensen over. Categorieaal pastoraat wordt vooral gekarakteriseerd als verkondiging, sacramenteel vieren en catechetische geloofsoverdracht door de katholieke kerk via de persoon van de katholieke geestelijk verzorger.²⁶ Deze speerpunten voor het categoriaal pastoraat worden theologisch stevig onderbouwd en gedocumenteerd. Taken als het voeren van pastorale gesprekken, niet-sacramentele liturgische vormen zoals zegeningen en diensten van woord en gebed worden slechts kort genoemd.²⁷ Het rapport legt een sacramenteel-liturgisch en ambtelijk accent, zonder de vraag te stellen of er überhaupt voldoende priesters zijn om de sacramentele bediening in deze opzet te waarborgen — *quod non*. De meeste katholieke geestelijk verzorgers verrichten hun werk zonder wijding maar op basis van doop en vormsel en met een kerkelijke zending.

Met de genoemde speerpunten leggen de bisschoppen een duidelijk ander accent dan gangbaar is in de huidige praktijk van het categoriaal pastoraat. De hieruit voortkomende spanningen lopen als een rode draad door de rapporten heen. Voorbeelden zijn de oecumenische activiteiten en niet-eucharistische vieringen die beide een gevaar zouden vormen voor de herkenbaarheid van de sacramenten.²⁸ Soms wordt deze spanning als een cliché verwoord: 'Een spelletjesavond is belangrijker dan een kerkdienst, een operatie heeft voorrang boven de ziekenzalving'.²⁹ De ervaring leert dat dit soort kwesties in de praktijk van alledag wel wat ingewikkelder zijn dan met een dergelijke kwalificatie wordt gesuggereerd.

Er wordt gewerkt met categorieën die gangbaar zijn voor het basispastoraat, maar niet goed passen bij het categoriaal pastoraat. Een kerkelijke zending kan men slechts verkrijgen met een 'beroepsopleiding als basispastor'.³⁰ Maar in het categoriale veld is bijvoorbeeld veel minder (dan in een parochie) sprake van een catechetische verwachting bij cliënten.³¹ Existentiële en geloofskwesties komen in de geestelijke verzorging ruimschoots aan

25 VAN IERSEL, 'De legitimering van geestelijke verzorging', 52-53.

26 In dit kader is het accent op de ongelijkwaardigheid en asymmetrie in de pastorale relatie niet toevallig (HBPZ, 8). Van de pastor/geestelijk verzorger wordt bijvoorbeeld verwacht dat hij bij ethische dilemma's in zijn werk het leerstellige standpunt van de kerk uitdraagt. Mocht dit niet mogelijk zijn, dan is

het volgens het rapport voor alle helderheid verstandiger om slechts op afstand te participeren in desbetreffende interdisciplinaire overlegstructuren (HBPZ, 64).

27 HBPZ, 22 en 49.

28 HBPZ, 40-43.

29 HBPZ, 43.

30 HBPZ, 58, punt 9.

31 Vgl. HBPZ, 35-38.

de orde, maar cliënten hebben in een crisissituatie minder behoefte aan een inleiding in het kerkelijk geloof of een introductie over de sacramenten. Een pastorale situatie is veelal een vraag om begeleiding en niet bedoeld voor een leerstellige uiteenzetting. Pastoraat heeft in het categoriale kader veel-
 eer de kleur van mystagogie.³² Het voorgenomen beleid vertoont met andere woorden de tendens 'om op lokaalkerkelijke modellen van pastoraat en rituele zorg terug te vallen in de beoordeling van ontwikkelingen in de geestelijke verzorging'.³³

Door het accent op de ambtelijke dimensie van het categoriaal pastoraat en op de kerkelijke wet- en regelgeving wordt bovendien de indruk gewekt dat een geestelijk verzorger zich vooral verbonden moet voelen met de katholieke kerk als instituut. Essentiëler is echter dat een pastor, een katholieke geestelijk verzorger, stevig verankerd dient te zijn in de traditie van *het geloof van de kerk*.³⁴ Op grond hiervan beschouwt hij of zij zijn of haar dienst als werk in, aan en voor het hele volk Gods. De leden van dit volk Gods zijn bovendien zelf ook geroepen om pastorale zorg aan anderen te verlenen. Pastorale zorg is dus niet in eerste instantie of uitsluitend zaak van de professionele pastor, maar van alle gelovigen.

Een bredere theologische en minder institutioneel-juridische en basispastorale onderbouwing van de bisschoppelijke visie op categoriaal pastoraat ware wenselijk geweest. Veelbelovende aanknopingspunten hiervoor worden in de tekst zelf genoemd, maar helaas slechts zeer summier: het roepingsbegrip, barmhartigheid als centrale christelijke waarde, de Christus-presentie in de diaconie, of het wederkerige verband tussen Gods liefde en naastenliefde.³⁵

De interne legitimatie zou dus krachtiger en breder theologisch-inhoudelijk kunnen worden uitgewerkt. In het verlengde van de genoemde punten uit het rapport zou men geestelijke verzorging kunnen beschouwen als een dienst van de kerk aan de wereld. Met het Tweede Vaticaans Concilie is duidelijk dat de zending van de kerk om werktuig en teken van het heil te zijn zich niet beperkt tot de sacramenten, het ambt of tot de kerk als instituut. Het gaat vooral ook om 'de aanwezigheid van de Kerk [...] in de wereld van onze tijd'.³⁶ Ze mag niet aan de zijlijn blijven staan, maar het hoort bij haar zending om zich in de samenleving te mengen. Geestelijke verzorging

32 Vgl. S. KNOBLOCH/H. HASLINGER, *Mystagogische Seelsorge: Eine lebensgeschichtliche orientierte Pastoral*, Mainz 1991; T. VAN KNIPPENBERG, *Existentiële zielzorg: Tussen naam en identiteit*, Zoetermeer 2005.

33 H. SCHILDERMAN, 'Religie en zorg in het publieke domein', in: *Geloven in het publieke domein: Verkenningen van een dubbele transformatie*, red. W.B.H.J. van de Donk et al., Amsterdam 2006, 406.

34 In zijn model van pastorale competentie benadrukt Van de Spijker dat de zogenaamde traditionele competentie verwijst naar het vermogen om zich onderdeel te weten van het geheel van de katholieke traditie. Vgl. A.M.J.M.H. VAN DE SPIJKER, *Pastorale competentie: Mogelijkheden en moeilijkheden van het pastor-zijn*, Heerlen 1984.

35 HBPZ, 8v; 49.

36 *Gaudium et spes*, 2.

biedt hiervoor een uitgelezen kans. De medewerkers in het veld getuigen in woord en daad van het omvattende sacramentele karakter van de kerk als instrument voor de eenheid van allen in een hernieuwende schepping. De onvoorwaardelijke liefde van God krijgt hier concreet gestalte in de liefde tot de naaste.

Tegelijkertijd hebben de christenen echter ook zelf 'profijt' van de werken van barmhartigheid. Hier kan het komen tot een ontmoeting met Hem die zich volgens Mt 25,31-46 identificeert met de mensen in nood. Deze worden tot een symbool van de Heer in deze tijd. Van de 'diaconale werkelijke presentie van Christus' in de naaste mag de kerk alleen tot haar eigen schade afstand doen.³⁷ Niet alleen is ze dus geroepen tot een dienst aan de samenleving om zodoende haar zending te verwezenlijken, in het categoriaal pastoraat wordt haar tegelijkertijd de eigen boodschap van buitenaf opnieuw toegezegd.

C

Juridische en sociaalfilosofische legitimatie

De constitutioneel-juridische dimensie verwijst in eerste instantie naar drie rechtsbeginselen (godsdienstvrijheid — neutraliteit van de staat — scheiding van kerk en staat) die de verhouding tussen godsdienst en overheid bepalen.³⁸ Daarnaast gaat het hier om wetgeving die specifiek is voor de zorgsector, zoals de *Kwaliteitswet Zorginstellingen*, en regelgeving op instellingsniveau die een interpretatie en operationalisering zijn van overheidsmaatregelen. De sociaalfilosofische dimensie betreft de voor een samenleving als geheel relevante functies van religie, zoals identiteit, innovatie, contingenterverwerking, integratie, betekenisverlening en tegenbeweging.³⁹

Het beroep op interne autonomie verwijst naar een bepaalde argumentatie ter verdediging van het recht op katholieke geestelijke verzorging. In het rapport wordt strikt geredeneerd vanuit de constitutionele en wettelijke bepalingen, culminerend in het recht op geestelijke verzorging. Het is een heldere stellingname die het niet meer dan redelijk noemt dat 'de bijstand van een professioneel gekwalificeerde geestelijk verzorger naar de keuze van de betrokkene voor vergoeding door zorgverzekeraars (eventueel werkgevers of uitkeringsinstanties) in aanmerking komt'.⁴⁰ Tot nu toe waarborgt de overheid de toegang voor katholieke patiënten, cliënten en bewoners tot

37 U.F. SCHMÄLZLE, 'Charismen teilen in überschaubaren Räumen: Woran orientieren sich die diözesanen Umstrukturierungsmaßnahmen?', *Herder Korrespondenz* 61 (2007) 177.

38 VAN IERSEL, 'De legitimering van geestelijke verzorging', 52, benoemt vier dimensies van externe, institutionele legitimatie: (1) de con-

stitutioneel-juridische dimensie, (2) de sociaalfilosofische dimensie, (3) de dimensie van de specifieke deskundigheid, en (4) de dimensie van het marktmechanisme.

39 VAN IERSEL, 'De legitimering van geestelijke verzorging', 53-56.

40 HBPZ, 22.

geestelijke verzorging (inclusief sacramenten en verkondiging) vanuit de eigen kerk. Er zijn echter twee argumenten die deze waarborg niet meer vanzelfsprekend maken en die juist noodzaken tot een inhoudelijke onderbouwing en verantwoording van deze waarborg. Aan de ene kant wordt de doelgroep van katholieke pastoranten ouder en kleiner.⁴¹ Aan de andere kant is de doelgroep van de geestelijke verzorging, inclusief de katholieke pastoranten, gedifferentieerder dan het rapport waar wil hebben. Het model van de georganiseerde religie desintegreert geleidelijk. Kerkelijkheid neemt af, pluraliteit in levensbeschouwelijke, religieuze en spirituele zin neemt toe. Het voorgenomen beleid houdt echter vast aan het model van georganiseerde religie. Bij justitie en defensie past deze opstelling, omdat deze gericht zijn op beheersing en veiligheid (*security*) en religie enkel hanteerbaar is in een strak georganiseerde vorm. In zorginstellingen, die gekenmerkt worden door het principe van professionele verantwoording (*accountability*), werkt deze opstelling niet, juist omdat in deze context voortdurend de vraag aan de orde is wat de bijdrage of het nuttig effect is van religie, spiritualiteit en geestelijke verzorging voor de patiënt, cliënt of bewoner.⁴²

In deze context neemt de geestelijke verzorging een bijzondere positie in, namelijk op het breukvlak van kerk en staat. Deze positie heeft enerzijds te maken met een ontvlechting van religie en zorg, en anderzijds met de verantwoordelijkheid die de Nederlandse staat, op basis van de bovengenoemde grondrechten, nog steeds neemt voor in dit geval adequate en voldoende geestelijke verzorging. Duidelijk is dat deze positie de geestelijke verzorging zowel een autonome als controversiële status geeft. Op basis van deze positie zijn meerdere scenario's van geestelijke verzorging (Schilderman), of meerdere besturingsmodellen (Van Gastel/Van Iersel) mogelijk. In de keuze en verantwoording hiervoor spelen twee omgevingsfactoren een wezenlijke rol: enerzijds de grotere differentiatie van geloofs- en levensbeschouwingen, die een grotere pluriformiteit aan behoeften op het vlak van geestelijke verzorging met zich meebrengt, en anderzijds de extramuralisering van de zorg, die het aanbod van geestelijke verzorging vanuit één zelfstandig georganiseerde zorgorganisatie steeds moeilijker maakt.⁴³

Tegen deze achtergrond is het een punt van overweging of het op dit moment in strategisch opzicht verstandig is om te wedden op het paard van de wettelijke verplichting tot geestelijke verzorging in zorginstellingen (en in justitiële instellingen en de verschillende onderdelen van de krijgsmacht). Een dergelijke keuze is als het uitspelen van één enkele troefkaart. De aan-

41 HBPZ, 4.

42 C.N. DE GROOT, 'The Institutional Dynamics of Spiritual Care', *Rever: Revista de Estudos da Religião* 10 (2010) 21-28.

43 Vgl. L. VAN GASTEL/A.H.M. VAN IERSEL, *Vier besturingsmodellen voor geestelijke verzorging*

in de zorg: Een onderzoek naar de invloed van omgevingsfactoren op de organisatiemogelijkheden van de geestelijke verzorging in het nieuwe zorgstelsel en de daarmee samenhangende beleidskeuzes, Budel 2007.

knopingspunten die de sociaal- filosofische dimensies en functies van religie, het religieus kapitaal,⁴⁴ in de huidige laatmoderne samenleving bieden, worden niet of nauwelijks benut, noch door de bisschoppen, noch door geestelijk verzorgers die zich reactief en defensief opstellen ten opzichte van een dergelijke keuze.

D

Legitimatie vanuit de markt

In de voorbije decennia is niet alleen in sectoren als post, openbaar vervoer of telefonie de marktwerking geïntroduceerd. Dit geldt evenzeer voor de zorg. Als onderdeel van de zorg heeft de geestelijke verzorging hier uitdrukkelijk mee van doen. Een van de belangrijkste aspecten van de marktwerking is dat het accent niet meer zozeer ligt op het *aanbod* van de geestelijke verzorging, maar op de *vraag* van de consument. Gezien de in de vorige paragraaf geconstateerde differentiatie van deze vraagkant, is de vraag welke inschatting wordt gemaakt van de doelgroep van de katholieke geestelijke verzorging.

In dit rapport worden de ontvangers van geestelijke verzorging vooral gezien vanuit het perspectief van de kerk als lidmaatschapsorganisatie.⁴⁵ Het uitgangspunt is dat grote groepen katholieken liggen, zitten of staan te wachten op pastorale zorg van rooms-katholieke snit.⁴⁶ In de katholieke traditie was echter altijd al sprake van grotere en kleinere verschillen in beleving, orthodoxie en orthopraxie en die verschillen worden in de laatmoderne samenleving alleen maar duidelijker zichtbaar. Mensen identificeren zich met brokstukken van meerdere religieuze en andere tradities. Een deel van de katholieke gedoopten bijvoorbeeld beschouwt zichzelf uitdrukkelijk niet als katholiek, terwijl zij wel geloven in een hogere, goddelijke macht.⁴⁷ De laatmoderne praktijk is dus voor een belangrijk deel anders dan gesuggereerd.

De aansporing om zich vooral op de katholieken te richten, vergt een ommezwaai die sterk institutioneel geprofileerde, assertieve patiënten, cliënten en bewoners veronderstelt. De recente ontwikkelingen in het categoriaal pastoraat die met de religieus plurale werkelijkheid rekening houden, worden op deze wijze miskend. Daar wordt gesteld dat er geen neutrale geestelijke verzorging bestaat, maar dat deze op de werkvloer een inhoudelijk profiel krijgt door de levensbeschouwelijke inkleuring van het levensverhaal van zowel de cliënt als de geestelijk verzorger. In dit spoor — zich

44 Vgl. SCHILDERMAN, 'Religie en zorg in het publieke domein', 395.

45 Vgl. C.N. DE GROOT, 'At Your Service: A Congregational Study in Dutch Catholicism', *In-*

ternational Journal of Practical Theology 10 (2007) 217-237.

46 HBPZ, 4; 24; 29.

47 Vgl. DE GROOT, 'At Your Service', 224.

richten tot mensen van allerlei pluimage — zou de katholieke geestelijk verzorger zich zeer goed kunnen voegen, moeten voegen wellicht, gezien de oorspronkelijke betekenis van het begrip ‘katholiek’. Deze openheid stemt overeen met de pastorale visie van het Tweede Vaticaans Concilie, verwoord in *Gaudium et spes*. Dat het inderdaad gaat om de dienst van de kerk aan heel de samenleving wordt ook in het rapport weliswaar beaamd, maar toch wordt steeds weer beklemtoond dat een katholiek geestelijk verzorger zich allereerst en bij uitstek gezonden moet weten tot de katholieken.⁴⁸ Uiteindelijk kiest men als doelgroep de (verondersteld uniforme en kerkgebonden) katholieke gelovigen, wat ook valt op te maken uit de speerpunten van het categoriaal pastoraat: verkondiging, sacramenten en catechese. Taken in de sfeer van dienstverlening aan allen die een beroep op de kerk doen (*service delivery*), en het in woord en daad uitdragen van de missie van de kerk in de wereld (*campaigning*), zijn secundair.⁴⁹

Zo gaat het rapport niet alleen voorbij aan de binnenkerkelijke pluraliteit maar ook aan de evangelische opdracht om alle mensen in (geestelijke) nood bij te staan. Bovendien blijven de mogelijkheden van de huidige marktwerking in de wereld van de zorg onbenut. Drie belangrijke uitgangspunten van de marktgedachte zijn: mondigheid, vraaggestuurd werken en doelmatigheid.⁵⁰ Hoewel deze oriëntatie uit een economische context komt, doordringen de genoemde uitgangspunten ook andere dimensies van het laatmoderne bestaan, waaronder de wereld van religie en spiritualiteit. Zich oriënteren op de mondigheid en vraag van de cliënt of pastorant en zich vervolgens afvragen hoe zo doelmatig mogelijk op die persoonlijke vraag in te gaan, voorkomt dat kerk en geestelijke verzorging zich verschansen in het eigen gelijkblijvende en uniforme aanbod. De uitdaging is om in een hermeneutisch-communicatieve beweging een afstemming tussen persoonlijke vraag en huidige context enerzijds en christelijke/katholieke bronnen en traditie anderzijds te vinden, en om dit bovendien in samenspraak met andere professionals te doen waarbij eigen perspectief en bijdrage van (katholieke) geestelijke verzorging steeds opnieuw helder kan worden. Hoewel er regelmatig geattendeerd wordt op negatieve aspecten en op de beperkte mogelijkheden van de marktwerking in de zorg,⁵¹ hoewel er gewezen wordt op de onverenigbaarheid van economische marktprincipes en (geestelijke) zorg,⁵² en hoewel het erop lijkt dat kwaliteit van zorg en profitinstellingen

48 HBPZ, 24; 27; 57.

49 C.N. DE GROOT, ‘De positie van de pastoraal werker in de kerkelijke organisatie’, in: *Een eigen charisma: 40 jaar pastoraal werk(st)ers*, red. T. Beugelsdijk/N. Bulter, Nijmegen 2010, 185-196.

50 J.M. BOOT/M.H.J.M. KNAPEN, *De Nederlandse gezondheidszorg*, Houten 2005.

51 P. SCHNABEL, ‘Marktwerking, keuzevrijheid

en sobere gezondheidszorg’, *S&D* 59 (2002) 23-26.

52 A. VAN HEIJST, *Menslievende zorg: Een ethische kijk op professionaliteit*, Kampen 2008.

53 V.R. COMONDORÉ et al, ‘Quality of Care in For-profit and Not-for-profit Nursing Homes: Systematic Review and Meta-analysis’, *British Medical Journal* 339 (2009).

meestal niet samengaan,⁵³ is dat geen reden om zich als kerken of geestelijk verzorgers af te wenden van de drie basisprincipes en daarmee van de ontwikkelingen in de laatmoderne samenleving. Kerk en geestelijke verzorging dienen vanuit een principieel-positieve benadering theologisch te reflecteren op deze ontwikkelingen. Dan hebben ze ook recht van spreken over de uitwassen van het economische marktdenken, de ontkenning van de fundamentele onzekerheid van het bestaan en de discrepantie tussen ideologie van de markt en de dagelijkse werkelijkheid van de zorg. Op deze punten hebben zij belangrijke reflecties in te brengen in de discussies over het zorgstelsel, maar alleen kritisch-loyale gesprekspartners hebben recht van spreken. Op het moment dat de geestelijk verzorger in GGZ-instellingen gevraagd wordt om een religieuze diagnose in te brengen in het behandelteam, in verpleeghuizen via de arts verwijzingen krijgt, of in een ziekenhuis het gesprek met specialisten en verpleging aangaat over het beleid van behandeling en verzorging, juist dan zijn de drie genoemde uitgangspunten (mondigheid — vraaggestuurd werken — doelmatigheid) aan de orde. En juist dan is de geestelijk verzorger als een loyaal-kritische gesprekspartner op zijn plek. Tegen deze achtergrond staan toon en inhoud van het rapport symbool voor een kerkelijke opstelling die niet als een participant kritisch reflecteert op 'de markt van welzijn en geluk'.⁵⁴ De externe legitimatie van het rapport onder de dimensie van de markt heeft dan ook een zeer smalle basis.

E

Legitimatie vanuit de specifieke deskundigheid

Als de deskundigheid van de geestelijk verzorger duidelijk was, zou de aanwezigheid van geestelijk verzorgers in het publieke domein gemakkelijk te verantwoorden zijn. Maar een 'exclusieve en specifieke expertise' wordt in dit beleidsrapport niet voor het voetlicht gebracht.⁵⁵ Integendeel: in zekere zin wordt de spanning tussen ambtelijkheid en professionaliteit, die al jaren de ontwikkeling van de geestelijke verzorging belemmert en verlamt, opnieuw aangewakkerd.

Het is positief dat een goede opleiding als randvoorwaarde voor een kerkelijke zending wordt geëist, en dat de katholieke geestelijk verzorger zich permanent dient bij te scholen via specifieke opleidingen, supervisie en Kli-

54 H. ACHTERHUIS, *De markt van welzijn en geluk: Een kritiek van de andragogie*, Baarn 1979.

55 VAN IERSEL, 'De legitimering van geestelijke verzorging', 56. Zie ook J. KÖRVER, 'De geestelijk verzorger professioneel', in: *Handboek geestelijke verzorging in zorginstellingen*, red. J. Doolaard, Kampen 1996, 252-260. Een helder en breed kader om over de professionalisering

van geestelijke verzorging na te denken biedt T.P.W.M. VAN DER KROGT, *Professionalisering en collectieve macht: Een conceptueel kader*, 's-Gravenhage 1981. Naast het aspect van specifieke en exclusieve deskundigheid wijst deze auteur op het belang van collectieve macht, gebruiks- en ruilwaarde van het beroep. In feite gaat het om verschillende dimensies van externe legitimatie.

nische Pastorale Vorming. Evenzeer is de klemtoon op de betekenis van de individuele spiritualiteit van de pastor, van zijn/haar pastorale attitude en verbondenheid met de geloofsgemeenschap positief te waarderen. Daar staat tegenover dat een universitair/academisch werk- en denkniveau niet beschouwd wordt als een vereiste in *alle* handelingsvelden van het categoriaal pastoraat in de zorgsector.⁵⁶ Deze laatstgenoemde elementen zijn echter van groot belang met het oog op de samenwerking met andere disciplines in de zorginstelling en met het oog op de werkelijke integratie in de behandeling, begeleiding en zorg die de instelling biedt. De eigen professionaliteit is cruciaal voor de erkenning door de anderen. Werkelijke professionaliteit bestaat bij gratie van dialoog, communicatie over en weer, en afstemming. Anders dreigt het gevaar dat de katholieke geestelijke verzorging zich enkel manifesteert in binnenkerkelijke niches, maar niet zichtbaar is in de organisatie. De behoefte aan een vrijplaats functioneert vaak in die zin, en weer spiegelt in feite angst, gering vertrouwen in eigen kunnen en het onvermogen om in termen van samenwerking te denken.

Indien ambtelijkheid en kerkelijke zending verstaan worden als het vermogen om de verbondenheid met de katholieke tradities in beroep en werksituatie vorm te kunnen geven, is er geen sprake van een tegenstelling tussen ambtelijkheid en professionaliteit. In de term 'professie' komen beide aspecten samen.⁵⁷ De eerder genoemde modellen voor de geestelijke verzorging (voorhoede — grensganger — excentrisch gesprekspartner — religieus virtuoos — participant) bieden de mogelijkheid om deze twee onontbeerlijke aspecten van het categoriaal pastoraat bij elkaar te houden, te integreren. De professionaliteit van de katholieke geestelijk verzorger bestaat bij gratie ('genade') van de worteling in de eigen tradities en geloofsgemeenschap. Ambtelijkheid en professionaliteit bestaan niet zonder elkaar. Herkenbaarheid en professionaliteit zijn nadrukkelijk met elkaar verbonden, en op basis hiervan is er sprake van betrouwbaarheid van het categoriaal pastoraat. Het beroepsprofiel van de katholieke geestelijk verzorger dient dus als competentieprofiel beschreven te worden waarin beide aspecten zijn opgenomen. Communicatieve, hermeneutische, theologische, mystagogische en reflectieve competenties dienen samen met traditionele, archetypische en juridische competenties te worden beschreven.⁵⁸ Deze aspecten dienen niet alleen in de initiële opleiding aan bod te komen, maar ook in de permanente scholing. Kwaliteitsbewaking vormt een gemeenschappelijke verantwoor-

⁵⁶ HBPZ, 58.

⁵⁷ Vgl. A.S.B. BUSCH, *Zwischen Berufung und Beruf: Ein Beitrag zur Stellung des Pfarrers in unserer Zeit*, Leipzig 1996; s. GÄRTNER, 'Tussen ambt en professie: Historische kanttekeningen en tien stellingen bij geestelijke verzorging', *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 13 (2010) 58-65; I. KARLE, *Der Pfarrberuf als Pro-*

fession: Eine Berufstheorie im Kontext der modernen Gesellschaft (Praktische Theologie und Kultur, 3), Gütersloh 2001.

⁵⁸ K. SONNBERGER et al., 'Postmoderne pastores, wanneer redden zij het?', in: *Redden pastores het?*, red. K. Sonnberger et al., Zoetermeer 2001, 187-198 en VAN DE SPIJKER, *Pastorale competentie*, 22.

delijkheid van kerk, overheid, werkgevers, beroepsverenigingen, belangenorganisaties en opleidingen. Deze verantwoordelijkheid dringt des te meer, nu steeds vaker geestelijk verzorgers in zorginstellingen dichter bij de behandeling, bij het primaire proces worden betrokken.⁵⁹ Juist in deze context is het van essentieel belang om de verbondenheid met de christelijke/katholieke tradities als onmisbare competentie gestalte te geven.

Besluit

Geestelijke verzorging in de zorgsector wordt voor een belangrijk deel namens de Rooms-Katholieke Kerk verleend. Net als de overige levensbeschouwelijke en religieuze genootschappen staat de Rooms-Katholieke Kerk voor de uitdaging om uit te leggen waarom er publieke middelen naar 'hun' geestelijk verzorgers gaan. Zowel voor de interne als externe legitimatie van het katholieke categoriale pastoraat blijkt het gebruikte palet erg beperkt. Inspelen op de wettelijke vereiste tot adequate en voldoende geestelijke verzorging lijkt een strategisch handige keuze. Een dergelijke strategie werkt vooralsnog redelijk in de justitiële instellingen en in de krijgsmacht. Maar ook hier zien we een forse krimp, voor zover werkelijk wordt verdisconteerd hoeveel gedetineerden met een voorkeur voor islamitische geestelijke verzorging er staan tegenover gedetineerden met een voorkeur voor de katholieke.⁶⁰ Dit geldt in vergelijkbare mate voor de krijgsmacht. Tot nog toe doen de christelijke kerken er hun voordeel mee dat ze een krachtige organisatie kennen en duidelijke kwaliteitseisen voor geestelijk verzorgers hebben geformuleerd. Hiermee is echter de toekomst van de katholieke geestelijke verzorging niet verzekerd.

Gezien de hedendaagse pluriformiteit van religie en spiritualiteit en gezien de vraag naar verantwoording van wat geestelijke verzorging te bieden heeft aan laatmoderne cliënten, lijkt een inzet die mikt op samenwerking, experiment en innovatie meer toekomst beschoren. De rabbijn Edwin Friedman pleit in zijn benadering van het functioneren van een pastor in een parochie of gemeente voor een angstvrije aanwezigheid.⁶¹ Deze angstvrije aanwezigheid rust op de pijlers van het bewustzijn van het eigen vermogen en

59 Uit een brief d.d. 6 april 2010 van de toenmalige minister van Volksgezondheid Welzijn en Sport, A. Klink, aan de voorzitter van de Tweede Kamer over de geestelijke verzorging buiten de AWBZ-instellingen blijkt dat er (wettelijke) mogelijkheden zijn om in deze context geestelijke verzorging te financieren als geestelijke verzorging wordt geformuleerd als religieuze coping en begeleiding bij zingevingsvragen. Eerder zijn deze mogelijkheden

beschreven in de *Uitvoeringstoets Geestelijke Verzorging* (13 juli 2006) van het College van Zorgverzekeringen.

60 Zie <www.katholiekederland.nl/actualiteit/2011/detail_objectID722366_FJaar2011.html> en *Trouw*, 26 januari 2011.

61 E.H. FRIEDMAN, *Generation to Generation: Family Process in Church and Synagogue* (The Guilford Family Therapy Series), New York 1985.

onvermogen, op de bereidheid om samen te werken, te geven en te nemen, te onderhandelen, en zich in het alledaagse gewoel te begeven. In analoge zin geldt dit bij uitstek voor katholieke geestelijk verzorgers en voor de kerk die zich via hen in de wereld van zorg, justitie en krijgsmacht begeeft.

Dat betekent: noch alle kaarten zetten op de confessionele binding, die formeel des te sterker wordt aangezet naarmate deze in de praktijk zwakker wordt, noch deze binding verwaarlozen met het oog op een acceptabele publieke verantwoording. Geestelijke verzorging heeft alleen toekomst als een professie die de verbinding aangaat met de context (de zorginstelling) waarin ze zich bevindt. Initiatieven nemen, contacten leggen, zich profileren binnen de instelling horen daarbij. Katholieke geestelijk verzorgers kunnen dat doen vanuit de wetenschap dat de katholieke traditie mede aan de wieg van de zorg als geheel, en deze discipline in het bijzonder, heeft gestaan, en dat ze zijn opgeleid, gevormd en gezonden vanuit die traditie. Door meer werk te maken van contact tussen kerkelijke overheid en professionals, via overleg en nascholing, kan de weg worden ingeslagen naar een geïnstitutionaliseerd vertrouwen in geestelijk verzorgers, in plaats van een geïnstitutionaliseerd wantrouwen.

Vanuit het subsidiariteitsbeginsel dient aan geestelijk verzorgers als beroepsgroep zelf overgelaten te worden hoe zij hun werkzaamheden in hun specifieke contexten uitvoeren. Hogere instanties (de bisschoppenconferentie bijvoorbeeld) dienen hen daarvoor uit te rusten en de kaders te bieden. Geestelijk verzorgers op hun beurt staan voor de uitdaging om hun theologische bagage uit te pakken en dienstbaar te maken aan zieken, ouderen en kwetsbaren en degenen die voor hen zorgen. Deze pastoranten zijn gediend bij professionals die het aandurven om zich in te laten met situaties waarin lijden alleen nog gedragen kan worden, schuldgevoelens zich niet laten wegpraten, het najagen van valse hoop wordt ontmaskerd, het leven in het zicht van de dood wordt gevierd. Zonder de overtuiging dat dit het is wat katholieke geestelijk verzorgers doen, verschijnt elke verwijzing naar hetzij confessionele rechten, hetzij extrinsieke effecten als ongeloofwaardig. Geestelijke verzorging is een professionaliserend beroep. Daarbij hoort óók het uitdragen van de overtuiging dat het goed is voor de cliënten dat er zoiets als geestelijke verzorging is. Bij geestelijk verzorgers ligt de opdracht om duidelijk te maken dat zij vanuit hun eigen verantwoordelijkheid en expertise een aandeel leveren aan het primaire proces: opdat mensen heil en genezing vinden. Daar is niet alles mee gezegd, maar binnen een meerdimensionale legitimatiestrategie mag deze overtuiging wel wat assertiever en communicatiever naar voren worden gebracht. Dat geldt voor katholieke geestelijke verzorging en, in andere bewoordingen, voor geestelijke verzorging vanuit andere tradities. Het is nog veel te vroeg om de hoop op te geven dat in het publieke domein geestelijke verzorging vanuit specifieke tradities van waarde wordt geacht.

SUMMARY

Stefan Gärtner, Kees de Groot, Sjaak Körver, Spiritual Care in the Public Domain: On the Legitimacy of Spiritual Care.

71

Spiritual care in Dutch health care institutions is experiencing interesting times. The previous decade has witnessed a development in which denomination has taken second place to professionalism. This development means that the health care institution and the intended treatment and care have become a more important benchmark for spiritual care workers than their own denominational bonds, without these latter becoming inconsequential. If spiritual care wants to hold its own in health care institutions, referring to this denominational background and the right to practice one's religion would seem to be insufficient. One's own professional contribution to the institution's objective is increasingly becoming an issue. Spiritual care's identity, legitimacy and positioning are thus at risk, and with it the justification of spiritual care in the public domain. This latter applies from the perspective of the bodies conferring the mission as well as from that of the health care institutions. In the light of these developments, the authors discuss an interim report entitled *Herkenbaar and betrouwbaar pastoraat* [Recognisable and Reliable Pastoral Work] which is intended to result in the Dutch Bishops' Conference's *Vademecum* for chaplaincy. The interim report serves as a case-study for analysing the way in which bodies conferring missions (here the Roman Catholic bishops in the Netherlands) respond to current developments. Several developments have become a source of distress for the bishops; some are in the areas of church mission, liturgy and special moral questions. The interim report pointedly sets forth prevailing church regulations on these subjects. This article analyses the fact that the interim report does not seek dialogue but issues orders (to the directors of health care institutions no less than to catholic spiritual workers), that it starts from a uniformly Catholic target group and that spiritual care is primarily understood as proclamation and catechesis. This means that the report chooses for a specific (internal and external) legitimization. However, there remains the question whether this is an adequate answer to the present pluralism in the Dutch religious context and to the way professionals cooperate in a modern health care institution. This article seeks to provide an impetus for another type of legitimization for spiritual care in which professionalism and denominational interests remain in balance. Spiritual care workers and bishops will both find this new type challenging. [Transl. Cath. Romanik]

STEFAN GÄRTNER, in 1965 geboren in Bielefeld (Duitsland), is sedert 2001 als universitair docent Praktische Theologie verbonden aan de Faculteit Katholieke Theologie, Tilburg University. Zijn speciale aandachtsgebied is de poimeniek. Hij is in 2009 gehabiteerd en benoemd tot privatdocent in Münster. Tot zijn recente publicaties behoren: *Zeit, Macht und Sprache: Pastoraltheologische Studien zu Grunddimensionen der Seelsorge* (Freiburg-Br. etc. 2009); 'Prophetic Pastoral Care: Resistance Potential in Late Modernity?', in: *Prophetic Witness in World Christianities: Rethinking Pastoral Care and Counseling* (Berlin/Wien 2011), 23-29; 'Reflecteren op wat het volk Gods doet: Praktische theologie in de 21^e eeuw', *Tijdschrift voor Theologie* 51 (2011). Zijn adres is: Tilburg School of Theology, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg; e-mail: S.Gartner@uvt.nl.

KEES DE GROOT (Den Helder, 1966) is sinds 2001 werkzaam als universitair docent Praktische Theologie aan de Faculteit Katholieke Theologie, Tilburg University. Hij werkte mee aan het studieboek *Levend lichaam: Dynamiek van christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland* (Kampen 2007/2011). Andere recente publicaties zijn: 'De uitdaging van fluïde vormen van kerkopbouw', *Collationes* 41 (2011); 'Onszelf voorbij gespeeld? Op zoek naar liturgie in het theater' in: *Onszelf voorbij: Over de grenzen van verbondenheid* (Almere 2011). Zijn adres is: Tilburg School of Theology, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg; <www.cndegroot.nl>; e-mail: c.n.degroot@uvt.nl.

SJAAK KÖRVER, in 1955 geboren in Kerkrade, was van 1982 tot 2000 geestelijk verzorger in een ziekenhuis en in een psychiatrisch ziekenhuis. Sindsdien werkt hij als docent, (leer)supervisor en trainer Klinische Pastorale Vorming aan de Faculteit Katholieke Theologie, Tilburg University. Momenteel rondt hij een proefschrift af over religieuze/spirituele coping bij longkanker. Recent publicaties: 'Het ritueel als de ziel van geestelijke verzorging in de psychiatrie', in: *Handboek psychiatrie, religie en spiritualiteit* (Utrecht 2012); 'Conflicten in de context van het pastoraat: Een praktisch-theologische en pastorale reflectie', in: *Ga nu allen in vrede! Omgaan met macht en conflicten in pastorale contexten* (Leuven 2010); 'Excentriek of excentrisch? Over de geestelijk verzorger in een zorginstelling', in: *Zichtbare en onzichtbare religie: Over de varianten van religieuze zin* (Nijmegen 2009). Zijn adres is: Tilburg School of Theology, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg; e-mail: J.W.G.Korver@uvt.nl.